

Monika Stawiarska-Lietzau

Zakład Psychologii, Akademia im. J. Długosza w Częstochowie

Jak rozumiemy „ryzyko”? — ryzyko i jego ujmowanie w psychologii

Wprowadzenie

Ryzyko jest nieodłącznym atrybutem środowiska, w którym żyje człowiek. Występuje ono we wszystkich dziedzinach jego aktywności, zarówno zawodowej, jak i w sferze życia prywatnego. Codziennie każdy z nas staje przed koniecznością podjęcia różnorodnych decyzji. Rodzaj podjętej decyzji zależy od stopnia pewności, z jaką może zostać osiągnięty cel lub wynik działania. Jeśli istnieje pewność, że założony wynik zostanie osiągnięty, to decyzję o przystąpieniu do działania można uznać za bezpieczną. Natomiast jeśli uzyskanie wyniku jest tylko prawdopodobne, to wówczas podjęcie takiego działania jest ryzykowne.

Pojęcie ryzyka jest stosowane zarówno w mowie potocznej, jak i w wielu dyscyplinach naukowych. Rozległość problematyki ryzyka jest ogromna, wiąże się ono bowiem z najbardziej fundamentalnymi aspektami psychologii, matematyki, statystyki, filozofii i historii ludzkości (Bernstein, 1997; Borzym, 1998).

Naukowe ujęcie ryzyka jest uzależnione od dyscypliny, na gruncie której jest ono definiowane — np. w matematyce czy ekonomii rozumie się je jako możliwą zmienność wyników, niepewność, w psychologii najczęściej jako *prawdopodobieństwo i wielkość strat*. Cechami ryzyka przytaczanymi w definicjach naukowych są: niepewność, prawdopodobieństwo, zmienność lub dyspersja skutków oraz niepożądane skutki.

W języku codziennym o ryzyku mówi się w różnych kontekstach, przy czym albo podkreśla się jego negatywny aspekt (strata, zagrożenie, niepewność), albo nagrody (zysk, wyzwanie, okazja), które można uzyskać za cenę niepewności i możliwych strat.

Chociaż każdy z nas doświadcza ryzyka, jest ono fenomenem wymykającym się badaniom. Fakt, iż ryzyko jest zjawiskiem wieloaspektowym i wielowymiarowym, powoduje, że nie wypracowano w psychologii jednej, powszechnie akceptowanej definicji ryzyka. Konsekwencją tego jest stosowanie różnych metod jego pomiaru, co prowadzi w efekcie do różnych (często trudnych do porównania) ocen wielkości ryzyka.

Sprzeczne czasem wyniki, jeśli chodzi o badania nad podejmowaniem ryzyka, mogą być związane z problemami metodologicznymi, różnicami w rozumieniu ryzyka lub su-

biektywną percepcją podejmowania ryzyka. Pojawia się pytanie, na ile definiowanie ryzyka przez badacza i stawianie osób badanych w narzuconych przez niego hipotetycznych sytuacjach ryzykownych (a więc ryzykownych z jego punktu widzenia) pokrywa się z rozumieniem ryzyka przez osoby badane i ich rzeczywistymi doświadczeniami.

W związku z tym w niniejszym opracowaniu podjęta została próba spojrzenia na ryzyko z punktu widzenia doświadczającego go podmiotu. Prezentowane tu badania własne są fragmentem szeroko zakrojonych badań dotyczących percepcji ryzyka i uwarunkowań podejmowania zachowań ryzykownych. W tym artykule przedstawione zostaną wyniki badań dotyczące analizy potocznego sposobu definiowania ryzyka.

Różne sposoby ujmowania ryzyka w psychologii

W psychologicznych opracowaniach dotyczących ryzyka i ryzykowania można znaleźć różne sposoby określania ryzyka, ujmowania jego komponentów oraz stosowanie różnych metod jego pomiaru. Szczegółowego przeglądu różnych definicji ryzyka dokonał Vlek (1980, 1990, za: Sokołowska, 1984; Goszczyńska, 1997). Wyróżnił on kilka reprezentatywnych grup definicji, które określają ryzyko jako:

- prawdopodobieństwo straty (negatywnych i niepożądanych konsekwencji);
- wielkość (surowość, powaga) największej możliwej straty;
- oczekiwana strata, czyli iloczynowa funkcja prawdopodobieństwa i wielkości straty;
- ważona liniowa suma wszystkich możliwych negatywnych konsekwencji;
- wariancja rozkładu wszystkich możliwych wyników;
- skośność (skrzywienie) rozkładu prawdopodobieństwa konsekwencji (zysków i strat);
- ważona liniowa funkcja wariancji i wartości oczekiwanej;
- względna częstość wyników negatywnych (strat) i pozytywnych (zysków).

Mimo iż definicje te są bardzo zróżnicowane, sprowadzają się one zasadniczo do dwóch sposobów ujmowania ryzyka. Pierwszy z nich obejmuje dystrybucyjne modele ryzyka, które utożsamiają ryzyko z parametrami całego rozkładu wyników, np. z wariancją lub skośnością. Ponieważ modele te nie odróżniają wyników pożądaných od niepożądanych, nie mają szerszego zastosowania poza naukami matematycznymi. Drugi sposób obejmuje parametryczne modele ryzyka, które koncentrują się na podstawowych cechach ryzykownej opcji (alternatywy), tj. na prawdopodobieństwie straty oraz/lub jej wielkości i te modele wykorzystywane są przy określaniu i pomiarze ryzyka w psychologii.

Krytyczną analizę konstruktów „ryzyko” przeprowadzili Yates i Stone (1992). Stwierdzili oni, iż przyczyny niezgodności w zakresie rozumienia i definiowania ryzyka wynikają z trzech podstawowych powodów. Po pierwsze, ryzyko jest zjawiskiem złożonym, składającym się z kilku przynajmniej odrębnych elementów, w praktyce zaś badacze odnoszą się zwykle do poszczególnych elementów ryzyka (a nie konstruktów jako całości) jako po prostu „ryzyka”. Po drugie, ryzyko manifestuje się na różne sposoby w różnych sytuacjach. Powierzchnowe różnice w tych sytuacjach utrudniają rozpoznanie faktu, iż u ich podstaw leży wspólny mianownik — ryzyko. I po trzecie — iluzja niezgodności co do rozumienia ryzyka wynika z faktu, iż jest ono z natury subiektywne, różnie spostrzegane i odczuwane przez poszczególne jednostki. Ludzie w różny, specyficzny dla siebie sposób oceniają wartość potencjalnych strat oraz prawdopodobieństwo ich wystąpienia.

Pomimo różnorodności podejść do ryzyka istnieje zgoda co do podstawowego sposobu jego definiowania. Najczęściej ryzyko ujmowane jest jako funkcja wielkości straty i jej prawdopodobieństwa. Duże ryzyko związane jest z działaniami, w których istnieje wysokie prawdopodobieństwo poniesienia poważnych strat w przypadku niepowodzenia. Mniejsze ryzyko występuje wtedy, gdy potencjalna strata jest duża, ale mało prawdopodobna, albo gdy prawdopodobieństwo straty jest duże, ale potencjalna szkoda jest stosunkowo niewielka. Najmniejsze ryzyko występuje wówczas, gdy z małym prawdopodobieństwem mogą wystąpić małe straty. Ten sposób ujmowania ryzyka jest dość powszechnie opisywany przez psychologów i wykorzystywany w ich badaniach (por. Goszczyńska, 1997; Studenski, 1996; Sokołowska 1984; Van der Pligt, 2002; Wärneryd, 1996). Relacje i związki, jakie łączą te dwa elementy ryzyka, tj. wielkość straty i prawdopodobieństwo straty, nie są jednak określone w sposób jednoznaczny, gdyż istnieją różne możliwości powiązań między nimi, a także różne sposoby szacowania ich wielkości.

Poprzez straty rozumiane są negatywne wyniki podjętego działania. Wyniki podejmowanych przez jednostkę działań czy decyzji mogą być pozytywne lub negatywne. O wynikach pozytywnych (zyskach, sukcesach) mówimy wtedy, gdy jednostka osiąga zamierzony cel lub zdobywa coś, co ma dla niej wartość. O stracie można mówić wtedy, gdy jednostka jest pozbawiona czegoś, co już posiadała lub co mogłaby osiągnąć. Straty mogą być wymierne, a ich wielkość szacowana obiektywnie, np. strata finansowa, liczba możliwych ofiar, często jednak mają charakter niewymierny, a ich kwantyfikacja bywa trudna i niepewna, np. utrata zdrowia, prestiżu, dobrego imienia czy osobistej satysfakcji.

W codziennym życiu szacowanie strat i ich wielkości jest procesem wysoce subiektywnym i indywidualnym. Ocena strat i ich wielkości uzależniona jest przede wszystkim od hierarchii wartości jednostki i miejsca, jakie w tej hierarchii zajmuje utracona wartość (Walesa, 1988). To czy dany wynik zostanie uznany za stratę, zależy także od tak zwanego „wyniku odniesienia”. Każdy wynik, który jest lepszy od tego wyniku odniesienia, będzie uznany za zysk, każdy gorszy wynik — za stratę. Poziom wyniku odniesienia wyznaczany jest przez jednostkę i jest zależny m.in. od jej wcześniejszych doświadczeń, aspiracji, oczekiwań społecznych. Na przykład zarobek 100 PLN na jakiejś inwestycji może być uznany za zysk przez studenta ekonomii, a za stratę przez doświadczonego inwestora giełdowego. Poza tym, nawet jeśli dwie jednostki zgadzają się co do tego, że dany wynik jest stratą, to ten sam wynik może być dużą stratą dla jednej osoby, a małą dla drugiej (Yates, Stone, 1992).

Jakość przesłanek do szacowania prawdopodobieństwa wystąpienia negatywnych konsekwencji podjętych działań może być bardzo różna: od prawdopodobieństw obiektywnych (np. jeżeli możemy wygrać 10 PLN w rzucie monetą, kiedy wypadnie orzeł, a przegrać 10 PLN, kiedy wypadnie reszka, to szansa wygranej/przegranej wynosi 1/2), poprzez różne poziomy niepewności do zupełnej niewiedzy (brak podstaw do szacowania prawdopodobieństw).

W realnym świecie sytuacje, w których prawdopodobieństwo wystąpienia strat (podobnie jak i precyzyjne oszacowanie ich wielkości) jest dokładnie znane, są niezwykle rzadkie (wyjątkiem są np. gry liczbowe takie jak „totolotek”). Dlatego też ludzie działają zwykle w sytuacji niepewności. Odczuwana przez jednostkę niepewność co do wyników podjętych działań może być związana z czynnikami obiektywnymi, związanymi ze specyfiką sytuacji, może też mieć charakter wewnętrzny. Z jednej strony wiele zdarzeń zachodzących w otoczeniu człowieka jest efektem procesów losowych, których uwarunko-

wania nie są człowiekowi znane i nad którymi nie ma on pełnej kontroli (np. przebieg i skutki przypadkowych zdarzeń przyrodniczych czy wprowadzania nowych technologii). Z drugiej strony źródłem niepewności mogą być też czynniki podmiotowe, związane z brakiem dostatecznej wiedzy o określonych zjawiskach i ich skutkach, ograniczonymi możliwościami poznawczymi człowieka, związanymi przede wszystkim z nieumiejętnością myślenia kategoriami probabilistycznymi oraz stosowaniem „uproszczonych” metod szacowania prawdopodobieństwa, co prowadzi do licznych błędów i zniekształceń w ocenie ryzyka (Goszczyńska, 1997; Yates, Stone, 1992).

Odmienność podejść do badania ryzyka: normatywne i deskryptywne ujęcie ryzyka

W badaniach nad ryzykiem w psychologii wyróżnia się dwa zasadnicze podejścia: normatywne i deskryptywne.

W podejściu normatywnym poszukuje się obiektywnych kryteriów, jakie może (lub powinien) stosować człowiek przy ocenie wielkości ryzyka i dokonywaniu wyborów związanych z jego podjęciem lub unikaniem. Znajomość takich normatywnych kryteriów pozwala na określenie pewnych ogólnych prawidłowości związanych z podejmowaniem ryzykownych decyzji i zachowań i przewidywanie, jak człowiek zachowa się w określonej sytuacji ryzykownej.

Badania tego typu w psychologii prowadzone są głównie w ramach psychologicznej teorii decyzji, gdzie rozważane są stosunkowo proste sytuacje ryzykowne o charakterze losowym (takie jak loterie i zakłady pieniężne) lub sprawnościowym w dobrze kontrolowanych eksperymentach laboratoryjnych. Wykorzystywane w nich sytuacje odnoszą się zwykle do tzw. „ryzyka czystego”, występującego w zamkniętej sytuacji decyzyjnej, w której decydentowi znane są wszystkie możliwe do uzyskania i do stracenia wartości oraz prawdopodobieństwa ich wystąpienia, lub w sytuacji niepewności, w której parametry te, a przynajmniej jeden z nich, nie są dokładnie znane.

Klasyczne eksperymenty przeprowadzane w ramach psychologicznej teorii decyzji polegały najczęściej na tym, że osobom badanym prezentowano proste zakłady opisane przez wartość finansową możliwych wyników (zysków i strat) oraz odpowiadające im prawdopodobieństwa. Osoby badane miały za zadanie ocenić ryzykowność tych zakładów albo wybrać ten spośród nich, który chcieliby rozgrywać. Zakłady te skonstruowane były zazwyczaj w taki sposób, że większość parametrów ryzykownej sytuacji była identyczna, a różniły się one od siebie tylko jednym (czasem większą ich liczbą) parametrem, którego wpływ na ocenę ryzykowności mierzono (Goszczyńska, 1997).

Wyniki badań eksperymentalnych nad podejmowaniem decyzji w sytuacjach ryzykownych dostarczyły wielu cennych informacji o tym, jak ludzie oceniają względną ważność informacji dotyczących różnych cech sytuacji ryzykownych, stanowiły też podstawę do sformułowania formalnych definicji i modeli ryzyka, takich jak: model oczekiwanej użyteczności, portfelowy model ryzyka, teoria perspektywy¹.

¹ Szczegółowe omówienie badań i modeli ryzyka opracowanych w ramach psychologicznej teorii decyzji wykracza znacznie poza ramy niniejszego artykułu. Są one przedstawione w literaturze polskojęzycznej m.in. w pracach Kozielskiego (1975), Tyszki (1986), Goszczyńskiej (1997), Sokołowskiej (2000a).

Podejście normatywne, mimo dość dużej mocy predyktywnej, ma jednak swoje ograniczenia — jest ono użyteczne w odniesieniu do prostych i dobrze określonych sytuacji, w których możliwe jest oszacowanie wszystkich ich elementów (potencjalnych zysków i strat oraz ich prawdopodobieństwa). Zdaniem niektórych badaczy normatywne ujęcie ryzyka stanowią nadmiernie uproszczony model rzeczywistości, a proponowane w jego ramach sposoby definiowania ryzyka są zbyt abstrakcyjne i „techniczne” i nie ma pewności, czy takimi właśnie kategoriami ryzyka, jakie one określają, posługują się ludzie w potocznym myśleniu o ryzyku i podejmowaniu bardzo różnorodnych zachowań ryzykownych w realnym świecie (Goszczyńska, 1997; Sokołowska, 1984, 2000a).

Eksperymentalne badania nad ryzykiem cechowały się także niewielkim realizmem psychologicznym i niską trafnością zewnętrzną. Większość z nich nie brała pod uwagę subiektywizmu i ludzkiej nieracjonalności w zakresie oceny i akceptacji ryzyka oraz nie uwzględniała różnic indywidualnych w zakresie preferencji ryzyka (Sokołowska, 1984; Szmajke, 1992; Tyszka 1999). Powyższe względy skłaniają część badaczy do poszukiwania innych sposobów ujmowania ryzyka i jego analizy, koncentrujących się bardziej na podmiotowych wyznacznikach podejmowania przez ludzi określonych zachowań w sytuacjach ryzykownych.

Alternatywnym do opisanego powyżej sposobem podejścia do analizy zjawiska oceny i podejmowania ryzyka jest nurt deskryptywny, który wiąże się z przyjęciem w badaniach perspektywy doświadczającego ryzyka podmiotu i rozróżnieniem między ryzykiem obiektywnym, związanym bezpośrednio ze specyfiką sytuacji ryzykownej, a tym jak ta sytuacja i zawarte w niej ryzyko jest spostrzegane i odczuwane przez jednostkę. Dlatego też nie przyjmuje się w nim z góry żadnych założeń normatywnych, ani szczegółowych definicji ryzyka, ale bada się konkretne zachowania ludzi poszukując kryteriów, jakimi kierują się oceniając i akceptując (lub nie) ryzyko związane z działaniami wykonywanymi w ich codziennym życiu oraz czynników determinujących podejmowanie przez nich określonych zachowań.

Deskryptywne ujęcie ryzyka wiąże się z przyjęciem założenia, iż ludzie potocznie posługują się terminem „ryzyko” i potrafią ocenić ryzykowność różnych sytuacji. Niektórzy badacze (por. Sokołowska, 2000a; Studenski, 2003) sugerują, iż zasadne w badaniach nad ryzykiem jest ujmowanie tego konstruktów jako pierwotnej i nieredukowalnej do innych zmiennej fenomenologicznej. Tezę tę potwierdzają badania empiryczne — ludzie potrafią intuicyjnie, bez podawania dodatkowych instrukcji ocenić wielkość ryzyka zawartego w danej sytuacji czy aktywności (por. Goszczyńska, 1997; Sokołowska, 2000a, 2000b).

Opisane powyżej normatywne i deskryptywne podejście do badania ryzyka świadczy o możliwości ujmowania tego konstruktów zarówno w przedmiotowym i podmiotowym aspekcie. Podejście deskryptywne, choć bardziej „wadliwe” z metodologicznego punktu widzenia, pozwala na badanie ryzyka z perspektywy doświadczającego go podmiotu i uchwycenie szerokiego spektrum zachowań ludzi w złożonych sytuacjach ryzykownych w rzeczywistym świecie.

Problem badań własnych

Celem przeprowadzonych badań było uzyskanie od osób badanych informacji o sposobie ich sposobu spostrzegania i rozumienia pojęcia „ryzyko”. Badania te miały charakter eksploracyjny i poszukiwano w nich odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

1. Czy ryzyko jest zmienną fenomenologiczną, tzn. czy ludzie spontanicznie posługują się pojęciem ryzyka i potrafią ocenić ryzykowność różnych sytuacji?
2. Jak ludzie definiują ryzyko? Jakie aspekty ryzyka biorą pod uwagę w swoich definicjach?

Jednocześnie, biorąc pod uwagę odnotowane w licznych badaniach empirycznych różnice płciowe w podejmowaniu zachowań ryzykownych, wskazujące, iż mężczyźni są zazwyczaj większymi ryzykantami niż kobiety (por. Byrnes i in., 1999; Daly, Wilson, 2001; Stawiarska-Lietzau, 2003; Thom, 2003; Wilson, Daly, 1985) postawiono pytanie dotyczące sposobów rozumienia ryzyka przez obie płcie:

3. Czy istnieją różnice w definiowaniu ryzyka między kobietami i mężczyznami?

Można bowiem oczekiwać, iż obserwowane różnice w zachowaniu kobiet i mężczyzn w obliczu ryzyka wynikają, przynajmniej w jakimś stopniu, z odmiennego sposobu „widzenia” czy wartościowania ryzyka.

Metoda i przebieg badań

W badaniach wzięło udział ogółem 425 osób, w tym 332 kobiety i 93 mężczyzn, w wieku od 19 do 49 lat (średni wiek — 24,2 lat), studentów studiów dziennych i zaocznych z Wydziału Pedagogicznego Akademii im. J. Długosza w Częstochowie.

Badania miały charakter ankietowy, osobom badanym zadano dwa pytania otwarte:

1. Co to jest ryzyko?
2. Jakie zachowania są Twoim zdaniem ryzykowne (wymień 5 zachowań ryzykownych)?²

Prezentacja wyników badań

Na 425 badanych osób tylko dwie nie podały żadnej definicji ryzyka, natomiast kilka osób podało więcej niż jedną definicję. Ogółem uzyskano 428 definicji ryzyka.

W wyniku analizy zebranego materiału wyłoniono sześć podstawowych sposobów rozumienia ryzyka. Ich zestawienie zamieszczono w tabeli 1.

Najczęstsza definicja ryzyka, obejmująca ponad połowę uzyskanych odpowiedzi (54%), wiązała to pojęcie z zagrożeniem, niebezpieczeństwem i utratą ważnych dla jednostki wartości (utrata życia, zdrowia, pieniędzy, pozycji społecznej, swobody itp.) Przykładowe wypowiedzi osób badanych z tej kategorii:

- „Działania będące zagrożeniem dla życia, zdrowia, majątku, najbliższych, innych ludzi, poczucia swobody, pozycji społecznej, dalszych losów jednostki”.
- „Narażanie siebie i innych na niebezpieczeństwo”.
- „Robienie rzeczy, które mogą szkodzić nam lub innym w przypadku niepowodzenia”.
- „Coś, co jest zagrożeniem dla wielu sfer życia, ale podejmujemy je świadomie dla emocji, wrażeń, zysków”.

Kolejna kategoria (14% odpowiedzi) obejmowała definicje, w których podkreślano dwuaspektowość ryzyka. Utożsamiano je bowiem z sytuacją, w której można coś zyskać lub stracić. Przykładowe wypowiedzi osób badanych z tej kategorii:

² W niniejszym opracowaniu przedstawione zostaną wyniki analizy pytania pierwszego.

- „Sytuacja, kiedy możemy coś zyskać albo też stracić, wiąże się z podjęciem decyzji”.
- „Sytuacja, w której można zyskać korzyści finansowe, podziw innych ludzi, szacunek wśród kolegów, utracić życie, zdrowie, finanse”.
- „Sytuacja, w której można więcej stracić niż zyskać w przypadku niepowodzenia”.

Tabela 1. Zestawienie definicji ryzyka — ogółem

	Definicja ryzyka	Częstość	%
1	Sytuacja związana z zagrożeniem, niebezpieczeństwem lub stratą	231	54
2	Zysk lub strata	60	14
3	Podjmowanie decyzji	47	11
4	Sytuacja wywołująca dreszczyk emocji, adrenalinę	34	7,9
5	Niepewność	32	7,5
6	Zachowanie odbiegające od normy	18	4,2
7	Inne	6	1,4
Ogółem		428	100

Następna kategoria (11% odpowiedzi) obejmowała definicje wiążące ryzyko przede wszystkim z koniecznością podjęcia decyzji. Przykładowe wypowiedzi osób badanych z tej kategorii:

- „Sytuacja, kiedy podejmujemy decyzje, wiele od nich zależy, a nie wiemy, czy są słuszne”.
- „Podjęcie decyzji, kiedy można coś stracić lub odebrać komuś życie”.
- „Ryzykować, to nie być pewnym swojej decyzji, bać się, ale z drugiej strony gorąco pragnąć coś zrobić”.
- „Podjmowanie decyzji w sytuacjach trudnych i liczenie się z ich konsekwencjami”.

Kolejna grupa definicji (7,9% odpowiedzi) obejmowała te wypowiedzi, które utożsamiają ryzyko z sytuacją wywołującą „dreszczyk emocji” i wzrost adrenaliny. Przykładowe wypowiedzi osób badanych z tej kategorii:

- „Zachowanie niebezpieczne, podnosi adrenalinę, prowokuje do zachowań nieznanych”.
- „Ryzyko to coś wspaniałego, wiąże się ze wzrostem adrenaliny”.
- „Ryzyko to silne emocje, podniesienie adrenaliny, może być niebezpieczne, zwariowane”.
- „Potrzeba dostarczenia wrażeń, emocji, wykazanie się odwagą”.

Spośród badanych 7,5% osób przedstawiło definicje utożsamiające ryzyko z sytuacją niepewności. Przykładowe wypowiedzi osób badanych z tej kategorii:

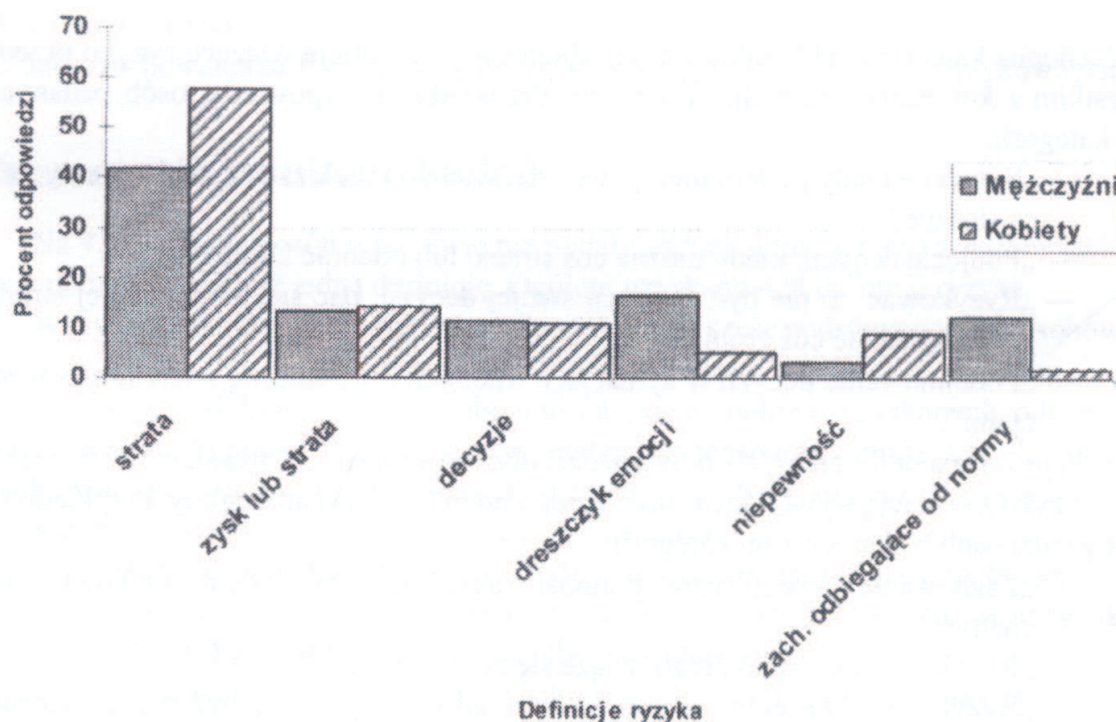
- „Podjmowanie czynności, których skutków nie jesteśmy w stanie przewidzieć”.
- „Jest działaniem podejmowanym świadomie w różnych sytuacjach życiowych. Jego cechą charakterystyczną jest brak wiadomości, co do skutków podjętej decyzji i działania [...]”.

- „Ryzyko wywołuje dyskomfort – strach, niepewność, ale jest też czynnikiem rozwoju”.
- „Sytuacja niepewności — «gra w ciemno», stawianie wszystkiego na jedną kartę”.

Ostatnia wyłoniona kategoria obejmowała te definicje (4,2%), które łączyły ryzyko przede wszystkim z zachowaniami odbiegającymi od normy, z przekraczaniem jakichś granic. Przykładowe wypowiedzi osób badanych z tej kategorii:

- „Łamanie ustalonych reguł, sytuacje, które są niebezpieczne, powodują stan zagrożenia”.
- „Zachowanie nienormalne, nie praktykowane na co dzień, wzbudzające u otoczenia podziw, lęk, zadumę. Wiąże się z ewentualną stratą, zagrożeniem”.
- „Ryzyko to wyraźne przekroczenie jakichś granic. Jest obecne w każdej sferze naszego życia. Często ryzykujemy, aby osiągnąć jakieś cele. Ryzyko może być wtedy opłacalne, ale zdarza się, że może spowodować uszczerbek na naszym zdrowiu”.
- „Podejmowanie zachowań, czynności, które bardzo rzadko lub nigdy nie były przez nas robione”.

Porównanie sposobów ujmowania ryzyka przez kobiety i mężczyzn przedstawione zostało w tabeli 2 oraz graficznie na wykresie 1.

Wykres 1. Definicje ryzyka — porównanie odpowiedzi kobiet i mężczyzn

Jak wskazują dane zamieszczone w tabeli 2, ogólnie odpowiedzi kobiet i mężczyzn nie różnią się, jeśli chodzi o poszczególne kategorie ujmowania ryzyka. Istnieją za różnice w częstości wymieniania poszczególnych definicji. Mężczyźni rzadziej niż kobiety utożsamiają ryzyko z zagrożeniem — 42,3% mężczyzn w porównaniu z 57,5% kobiet wymieniło

taką definicję ryzyka — i niepewnością — 3,1% mężczyzn w porównaniu z 8,8% kobiet. Częściej zaś kojarzą ryzyko z przeżywaniem „dreszczyku emocji” i wzrostem adrenaliny — 16,5% mężczyzn w porównaniu z 5,4% kobiet — i zachowaniami odbiegającymi od normy (przekraczanie granic, łamanie ustalonych reguł) — 12,4% mężczyzn w porównaniu z 1,8% kobiet.

Tabela 2. Zestawienie definicji ryzyka — porównanie odpowiedzi kobiet i mężczyzn

	Definicja ryzyka	Kobiety		Mężczyźni	
		Częstość	%	Częstość	%
1	Sytuacja związana z zagrożeniem, niebezpieczeństwem lub stratą	191	57,5	41	42,3
2	Zysk lub strata	47	14,2	13	13,4
3	Podejmowanie decyzji	36	10,8	11	11,3
4	Sytuacja wywołująca dreszczyk emocji, adrenalinę	18	5,4	16	16,5
5	Niepewność	29	8,8	3	3,1
6	Zachowanie odbiegające od normy	6	1,8	12	12,4
7	Inne	5	1,5	1	1
Ogółem		332	100	96	100

Podsumowanie i wnioski

Uzyskane rezultaty potwierdzają założenie o posiadaniu przez jednostki potocznej, intuicyjnej wiedzy o ryzyku. Osoby badane bez trudu i żadnych dodatkowych instrukcji potrafiły odpowiedzieć na pytanie: „co to jest ryzyko”. Na 425 osób badanych tylko dwie nie podały żadnej definicji ryzyka. Z uzyskanych odpowiedzi wynika, iż cechami ryzyka, na które zwracają uwagę badani w swoich definicjach, są przede wszystkim: straty, zagrożenie, niebezpieczeństwo, niepewność, a także czasem potencjalne zyski, zagrożone jednak poprzez możliwość straty czy podejmowanie decyzji. Tylko nieliczni badani (mniej niż 10% osób) wskazywali na autoteliczne aspekty ryzyka związane z wzrostem adrenaliny i przeżyciem przyjemnego „dreszczyku” emocji czy możliwością rozwoju osobistego i osiągania celów związanych z przekraczaniem granic. Część badanych podkreślała przy tym, że przekraczanie granic to także łamanie zasad bezpieczeństwa i zwiększanie sytuacji zagrożenia.

Ogólnie jednak w definicjach tych zdecydowanie przeważa aspekt negatywny ryzyka (strata, zagrożenie, niepewność). Wyniki te są zgodne z opisywaną szeroko w literaturze psychologicznej prawidłowością, iż ryzyko łączy się z możliwością poniesienia straty, i to właśnie strata, nawet jeśli częściowo zbilansowana przez potencjalne zyski (por. Alkahi, Slovic, 1994; Sokołowska, 2000; Yates, Stone, 1992), decyduje o tym, że jakieś działanie jest spostrzegane jako ryzykowne.

Jeśli chodzi o kwestię różnic płciowych w sposobach definiowania ryzyka, prezentowane badania wykazały, że choć ogólnie sposoby rozumienia ryzyka przedstawione przez przedstawicieli obu płci były podobne, różnice dotyczyły częstości wymieniania definicji z poszczególnych kategorii. Kobiety częściej niż mężczyźni zwracały uwagę na negatywne aspekty ryzyka związane z zagrożeniem, niebezpieczeństwem i stratą. Z kolei mężczyź-

ni wyraźnie częściej niż kobiety zwracali uwagę na pozytywne aspekty ryzyka związane z możliwością przeżycia przyjemnych doznań, jakie niesie ze sobą „dreszczyk” emocji, wykazania się odwagą, zdobyciem uznania otoczenia czy testowaniem własnych granic. Choć badania te miały charakter pilotażowy i wiązały się ze zdobyciem ogólnych informacji o sposobach definiowania ryzyka przez kobiety i mężczyzn, ich rezultaty sugerują istnienie różnic płciowych w wartościowaniu ryzyka i ryzykowania. Większa koncentracja na pozytywnych aspektach ryzyka oraz pozytywne wartościowanie podejmowania ryzykowej aktywności u mężczyzn prawdopodobnie implikuje podejmowanie przez nich większego ryzyka w porównaniu z kobietami. Kwestia ta wymaga dalszej, bardziej pogłębionej analizy, uwzględniającej także motywy podejmowania zachowań ryzykownych przez obie płcie oraz analizę hierarchii wartości i miejsca, jakie zajmuje w niej ryzyko u kobiet i mężczyzn.

Podsumowując, zaprezentowane badania potwierdzają założenia deskryptywnego nurtu ujmującego ryzyko jako zmienną fenomenologiczną, spontanicznie rozumianą i doświadczaną przez jednostki. Potwierdzają także subiektywność, złożoność i wieloaspektywność tego konstruktu, które to cechy powinny być uwzględniane zarówno przy projektowaniu badań nad podejmowaniem ryzyka, jak i interpretacji ich wyników.

Bibliografia

- Alkhami, A. S., Slovic, P. (1994). A psychological study of the inverse relationship between perceived risk and perceived benefit. *Risk Analysis*, 14 (6), 1085 – 1096.
- Bernstein, P.L. (1997). *Przeciw bogom. Niezwykłe dzieje ryzyka*. Warszawa: WIG-Press.
- Borzym, S. (1998). *Obecność ryzyka*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Byrnes, J.P., Miller, D.C., Schafer, W.D. (1999). Gender Differences in Risk Taking: A Meta-Analysis. *Psychological Bulletin*, 125, 3, 367 – 383.
- Daly, M., Wilson, M. (2001). Risk-taking, Intrasexual Competition, and Homicide. *Nebraska Symposium on Motivation*, 47, 1 – 36.
- Goszczyńska, M. (1983). Ryzyko i jego percepcja. [w:] Gliszczyńska, X. (Red.), *Człowiek jako podmiot życia społecznego*. Wrocław: Ossolineum.
- Goszczyńska, M. (1997). *Człowiek wobec zagrożeń. Uwarunkowania oceny i akceptacji ryzyka*. Warszawa: Wydawnictwo „Żak”.
- Kozielecki, J. (1975). *Psychologiczna teoria decyzji*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Sokołowska, J. (1984). Rozumienie ryzyka w psychologii. *Przegląd Psychologiczny*, 3, 673 – 692.
- Sokołowska, J. (2000a). *Ryzyko: wyzwanie czy zagrożenie. Psychologiczne modele oceny i akceptacji ryzyka*. Warszawa: Wydawnictwo IP PAN.
- Sokołowska, J., Pohorille, A. (2000b). Models of risk and choice: challenge or danger. *Acta Psychologica*, 104, 339 – 369.
- Stawiarska-Lietzau, M. (2003). Uwarunkowania różnic płciowych w podejmowaniu zachowań ryzykownych. *Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie. Seria: Psychologia*, z. X, 247 – 256.
- Studenski, R. (1996). *Organizacja bezpiecznej pracy w przedsiębiorstwie*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej.

- Studenski, R. (2003). *Ryzyko i ryzykowanie*. Katowice, niepublikowany maszynopis.
- Szmajke, A. (1992). Osobowość w percepcji i akceptacji zagrożeń. [w:] Tyszka, T. (Red.), *Psychologia i bezpieczeństwo pracy*. Warszawa: Instytut Psychologii PAN.
- Thom, B. (2003). Risk-taking behaviour in men: substance use and gender. *Health Development Agency*. http://www.hda-nline.org.uk/documents/men_at_risk_01-04-03.pdf
- Tyszka, T. (1986). *Analiza decyzyjna i psychologia decyzji*. Warszawa: PWN.
- Tyszka, T. (1999). *Psychologiczne pułapki oceniania i podejmowania decyzji*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Van der Pligt, J. (2002). Ryzyko. [w:] Manstead, A.S.R., Hewstone, M. *Encyklopedia Blackwella. Psychologia społeczna*. Warszawa: Jacek Santorski & CO Wydawnictwo.
- Walesa, Cz. (1988). *Podejmowanie ryzyka przez dzieci i młodzież*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Wärneryd, K.-E. (1996). Risk attitudes and risky behavior. *Journal of Economic Psychology*, 17, 749 – 770.
- Wilson, M., Daly, M. (1985). Competitiveness, risk-taking, and violence: The young male syndrome. *Ethology and Sociobiology*, 6, 59 – 73.
- Yates, J.F., Stone, E.R. (1992). The risk construct. [w:] Yates, J.F. (Red.), *Risk-taking Behavior*. New York: John Wiley & Sons.